

ГОРИЗОНТАЛЬНА ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ КОНЦЕПЦІЇ ПЬОТРА ПЬОТРОВСЬКОГО

(Jakubowska, A., & Radomska, M. (Eds.), 2022, *Horizontal art history and beyond: Revising peripheral critical practices*. New York and London: Routledge.)

Наталія Бірюк

**Horizontal art history: problems and prospects of Piotr Piotrovsky's concept
(Review on Jakubowska, A., & Radomska, M. (Eds.), 2022, *Horizontal art history and beyond: Revising peripheral critical practices*. New York and London: Routledge.)**

Nataliia Biriuk

In the article, the author examines the approach to writing art history - horizontal history, proposed and practiced by Piotr Piotrovsky since 1998. Horizontal art history is another paradigm for writing the art history of Central and Eastern Europe, according to which the art of this region is not analyzed in a center-periphery hierarchy/vertical. The methods applied by Western theory to the study of the art of this region must also be reexamined. Piotrovsky criticizes the inclusion of the art history of Central and Eastern Europe in the universal (in fact Western) canon. The 2022 book *Horizontal «Horizontal art History and Beyond: Revisiting peripheral critical practices»* consists of four chapters that address the practice of horizontality (democracy, localization), challenges and internal contradictions of the concept, and alternatives to horizontal history. The author of the review does not focus on the description of the chapters of the book, but analyzes the horizontal history according to the topics raised by the authors of the collection in various essays, without taking the place of the essay in the structure of the book as the main criterion. Borrowing some positions from postcolonial theory, horizontal history approaches the decolonial turn, because according to it, a different paradigm for the production of knowledge about the art of Central-Eastern Europe should be developed. Nationalism and national history are considered as the main obstacles to horizontality. The author grouped the alternatives of horizontal history (material analysis as a method of horizontal art history, laterality and a digital approach to art history) and the possibilities of using horizontal history in other disciplines proposed by the researchers of the book. The application of the horizontal art history approach has the potential to liberate the history of Ukrainian art from the dominance of the center (the West, Russia) and develop a different paradigm for writing the art history of Eastern Europe.

Keywords: horizontal art history, postcolonialism, decoloniality, nationalism, Piotr Piotrowski, material analysis.

Книжка «Горизонтальна історія мистецтва та за її межами: перегляд периферійних критичних практик» присвячена концепції горизонтальної історії мистецтв, яку сформулював польський історик мистецтв Пьотр Пьотровський (1952–2015).

У вступі до книги, написаному послідовницями П. Пьотровського Агатою Якубовською та Магдаленою Радомською, наратив горизонтальної історії поміщено поряд з іншими критичними наративами, як-от: постколоніальні дослідження,

фемінізм, екологічні перспективи та постмарксизм. Мета книжки – познайомити читача з концепцією горизонтальної історії П. Пьотровського та наслідками перетинів горизонтальної історії з названими критичними наративами (Jakubowska & Radomska 2022).

Перший текст П. Пьотровського на тему горизонтальної історії «Назустріч новій географії мистецтва» опублікований у 1998 р. Його скорочені версії з'явилися в перекладах російською («Moscow Art Magazine») і чеською («Umélec») (Piotrowski 1998). Застосувавши концепцію горизонтальної історії мистецтва, П. Пьотровський написав «Історію авангарду в Східній Європі між 1945 і 1989» (польською в 2005 р., англійською в 2009 р.) та працю «Агорафілія. Мистецтво і демократія в посткомуністичній Європі» (польською у 2010 р., англійською у 2012 р.) (Piotrowski 2009; Piotrowski 2012). У 2008 році з'явилася стаття «Щодо просторового повороту, чи Горизонтальна історія мистецтва», а в 2009 р. опублікована рецензія «Назустріч горизонтальній історії мистецтва європейського авангарду» та «Мистецтво з 1900: модернізм, антимодернізм, постмодернізм» (Piotrowski 2008; Piotrowski 2009).

У рецензії «Мистецтво з 1900: модернізм, антимодернізм, постмодернізм» П. Пьотровський критикує традиційний наратив історії мистецтва, побудований на ієрархії, поділі на центр і периферію. Як приклад польський дослідник наводить історію мистецтва авангарду, де мистецтво центру вибудовує парадигму. Згідно з нею, мистецтво периферії мислить і описує себе через усталені канони, ієрархію цінностей і стилістичні норми центрів (Берлін, Париж, Відень, Лондон, Нью-Йорк) (Piotrowski 2009, с. 4). Історики мистецтва як центрів, так і периферій, «описують та досліджують периферії в рамках західної парадигми» (Piotrowski 2009, с. 4). Наприклад, у частині текстів стосовно мистецтва України радянської доби йдеться про дослідження наявності елементів імпресіонізму у творах мистецтва (Ложкіна 2019, с. 34) (Червоник 2018) (Скляренко 2010). Самобутність творів мистецтва у цьому випадку цілком ігнорують, а мистецтво розглядають винятково через наявність формальних ознак, характерних для мистецтва центру. П. Пьотровський називає це «компенсаторною реакцією», що призводить до нейтралізації контексту периферій і абсолютизації універсалізму дослідниками та кураторами (Piotrowski 1998). Натомість горизонтальна історія «полягає не в тому, щоб дати почути інший голос історії мистецтва, а в тому, щоб визначити іншу парадигму написання історії мистецтва» (Piotrowski 2009, с. 7).

Книжка «Горизонтальна історія мистецтва та поза її межами. Перегляд периферійних критичних практик» є збірником есе, поділених редакторами на чотири розділи: 1) практика горизонтальної історії мистецтв: демократія (1-3); 2) практика горизонтальної історії мистецтв: локалізація (4-8); 3) виклики горизонтальної історії мистецтв та її внутрішні суперечності (9-13); 4) альтернативи горизонтальної історії мистецтв (14-17).

У першу частину увійшли тексти, у яких дослідники висвітлюють погляди П. Пьотровського стосовно політичного залучення мистецтва. Зокрема, автори розділу розглянули концепт «критичного музею» та поняття «революції» в текстах та кураторських проєктах П. Пьотровського. Також дослідники охарактеризували потенціал горизонтальної історії для історії мистецтв Східної Європи та Південної Африки.

У другій частині книжки дослідники зосередилися на практиках горизонтальної історії мистецтва у рамках «локалізації» ревізійних практик. Автори розглянули поняття «Захід», проблеми вертикальної історії на прикладах мистецтва Іспанії та

«російського авангарду»²⁰. Крім цього, у розділі автори окреслили історію феміністичного мистецтва художниць із периферій. Вони згадали також міжнародні виставки, які мали підважувати ієрархії центру-периферії шляхом експонування творів художників із колишніх метрополій та колоній.

У третьому розділі автори розглядають суперечності концепції. Магдалена Радомська, авторка есе «Недостатньо горизонтально. Горизонтальна історія мистецтва з марксистськими обмеженнями», наголошує на непослідовності та прогалинах у дослідженнях П. Пьотровського. Дослідниця критикує урівняння термінів «периферія» та «пролетаріат», не порівнюючи водночас «центри» з «капіталістами» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 126). Авторка поділяє критику Метью Ремплі²¹ щодо концепції привілейованого статусу периферії. П. Пьотровський, висновуючи це, вдається до спрощень²², адже периферії, як правило, сліпі до розломів центру (Jakubowska & Radomska 2022, с. 126). Авторка вважає, що П. Пьотровський не помічає, що всередині центрів існують периферії, тобто «твори мистецтва та дослідження про них, які відсутні в наративах, що домінують» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 128). Дослідниця наполягає, що «правильним горизонтом горизонтальної історії мистецтва в підході П. Пьотровського є класовий аналіз і, як постулював дослідник у його останній книзі, необхідний перехід від формального аналізу до матеріального аналізу, дослідженню базису» (Jakubowska & Radomska 2022, с.131)²³. Відповідно до такого аналізу, «категорії Захід і Схід, а також центр і периферія виявляються лише похідними від карти концентрації капіталу» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 131).

У четвертому розділі дослідники розглядають альтернативні підходи горизонтальної історії мистецтв, які мають підважити вертикальну історію мистецтв. Двоє дослідників окреслюють підхід «латеральності» — автор есе «Від горизонтальної історії мистецтва до латеральних мистецьких студій» Дан Карлхолм та автор есе «Алегорії орієнтації» Террі Сміт. Д. Карлхолм зазначає, що підхід «латеральності» спрямовує дослідження на аналіз «матеріальності» роботи (Jakubowska & Radomska 2022, с. 189). Це означає, що необхідно відповісти на питання, які можна поставити до будь-якої роботи: «Що це таке, і що з ним сталося? Із чого це зроблено, як це змінилося?» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 189). На думку Д. Карлхолма, такі дослідження можуть подолати ієрархії: «що головне чи другорядне, що авангардне чи відстале, що центральне чи маргінальне» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 191).

Т. Сміт не тлумачить детально поняття «латеральність». У останньому підпункті свого тексту з назвою «Думати латерально» автор підсумовує, що «опір нас, інших, орієнтує світ на латеральність і робить це нахилом вгору і назовні». Дослідник завершує закликом: «Ми повинні «продемонструвати цінність творів мистецтва, створених на периферії, і творів мистецтва, створених у динамічних взаємодіях між центрами у міру їхньої провінціалізації та маргіналами у міру їхнього здобуття незалежності» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 179). Детальніше Т. Сміт не тлумачить ні поняття «вгору і назовні», ні термін «латеральність».

Беатріс Жойє-Прунель в есе «Чому горизонтальна історія мистецтва не може уникнути обчислень» наголошує на необхідності «цифровізації» історії мистецтва,

²⁰ П. Пьотровський послуговуючись терміном «великий російський авангард», сам притримується вертикального наративу (Piotrowski 2009).

²¹ Ідеться про рецензію Метью Ремплі на горизонтальну історію мистецтва (Rampley 2021).

²² Ідеться про рецензію «Назустріч горизонтальній історії мистецтва європейського авангарду», у якій П. Пьотровський висловив думку, що з позиції периферії видно, що центр розколотий (Piotrowski 2009, с. 54).

²³ Мова йде про категорії історичного матеріалізму «базис» і «надбудова».

тобто наявності доступу до джерел, яка сприятиме дезорганізації вертикальності історії мистецтва, ієрархії митців, стилів і течій.

У есе «Як написати глобальну історію мистецтва Центральної та Східної Європи» Майя та Рубен Фоукс зазначають, що терміни «горизонтальне» і «вертикальне» є частиною картезіанської системи координат, отже, у «заклику горизонталізації історії мистецтва відбивається європоцентризм геометричних метафор» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 112). Дослідники вважають, що необхідно здійснити «відхід від лінійності картезіанської логіки» і мислити не «з позиції вертикальних чи горизонтальних зв'язків, а скоріше зі звивистих, скручених, викривлених, перерваних, розпливчастих, нефіксованих, умонтованих та багатосторонніх зв'язків, зіткнень та заплутувань» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 112).

Погляди авторів текстів збірника відрізняються стосовно належності концепції горизонтальної історії до постколоніальної теорії чи деколоніального повороту. Ключовим поняттям деколоніального повороту є «колоніальність влади» чи «колоніальна матриця влади». Цей термін запропонував перуанський соціальний філософ Анібал Кіхано. «Колоніальність влади» – це структура влади, яка починає формуватися в XVI ст. і поєднує формування раси (расизм), контроль над працею (капіталістична експлуатація), контроль держави та суб'єктності (зокрема в гендерній сфері), та, нарешті, контроль над виробництвом знань, іншими словами, створення західної монополії на знання в сучасній історії (Tlostanova 2009, с. 65). «Деколоніальні інтелектуали, – зазначає Мадіна Тлостанова, – заперечують саму суть і структуру сучасної системи знань і наук про людину, і зокрема, відмовляються визнавати її логіку і методологічний апарат, здійснюючи понятійну денатуралізацію та беручи під сумнів нинішні терміни і дисциплінарні сфери» (Tlostanova 2009, с. 71).

Таким чином, П. Пьотровський наближався до ідей деколоніального повороту. Дослідник критикував як західну парадигму виробництва знання про мистецтво Центрально-Східної Європи, так і постколоніальну теорію, застосовувану в дослідженнях мистецтва Східної Європи. Але, на відміну від представників деколоніального повороту, П. Пьотровський не виступав за радикальну деколонізацію свідомості, мислення й знання.

Едіт Андраш у есе «Горизонтальна історія мистецтва. Види під загрозою зникнення» твердить, що горизонтальна історія мистецтва є частиною постколоніальної теорії, оскільки П. Пьотровський не посилався на «радикальну теорію деколонізації» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 146). У тексті «Горизонтальність без лімітів. Постколоніальний та постсоціалістичний досвід як рамки для вивчення мистецтва та історії мистецтва» Карен вон Вех та Річард Грегор лише вказують на те, що П. Пьотровський указав на обмеження постколоніальної теорії у дослідженні мистецтва Центрально-Східної Європи (Jakubowska & Radomska 2022, с. 38).

Натомість автори есе «Як писати глобальну історію мистецтва Центральної та Східної Європи» Майя та Рубен Фоукс уналежнюють концепцію П. Пьотровського до деколоніального повороту, стверджуючи, що горизонтальна історія мистецтва «заклала основи для деколоніального виклику домінуванню західних епістемологій і структур в історії мистецтв» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 114). Дослідники зауважують, що «деколоніальне заперечення як західноцентричних, так і націоцентричних мистецьких наративів захищає від тенденції привласнення правим популізмом деколоніальної критики і зберігає потенціал для написання порівняльної історії мистецтв Центрально-Східної Європи на умовах П. Пьотровського» (Jakubowska & Radomska 2022, с.115). П. Пьотровський оформляє горизонтальну історію мистецтва (яка є деколоніальною критикою на думку авторів) у 1990-2000-х, у той час як в Польщі

«зростає націоналізм, авторитарні політичні тенденції і радикальний культурний консерватизм» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 34). Отже, наявність критики «західноцентричних та націоцентричних мистецьких наративів» не забезпечує від привласнення правим популізмом деколоніальної критики, як і не забезпечує від авторитаризму, зростання націоналізму та «перехоплення сучасної культури постсоціалістичними урядами» (Chukhrov 2021).

Мая і Рубен Фоукс вважають, що серед перешкод написання глобальної історії мистецтва Центральної та Східної Європи є «праві націоналізми, які здійснюють вторгнення в інституції і університети, щоб просувати націоцентричну історію мистецтва чи щоб реконституювати ідею Центральної Європи на основі релігійної чи етнічної ідентичності як спільні нормативні культурні цінності» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 113).

У есе «Горизонтальна історія мистецтва. Вид під загрозою вимирання» Едіт Андраш зауважує, що «горизонтальна історія мистецтва затиснута між національним дискурсом та універсальною історією мистецтв під назвою «світові історії мистецтв» чи «глобальна історія мистецтв» та є під загрозою зникнення через політичний клімат» (Jakubowska & Radomska 2022, с. 152). Фактично, націоналізм та національний дискурс, на думку авторів цих двох есе, унеможлиблює написання горизонтальної історії мистецтв. Здається, вторгнення «правих націоналізмів» в інституції є не єдиною причиною переважання національної історії, принаймні в Україні. Багатьма дослідниками кінця 1980-х-1990-х рр. «повернення» до національного дискурсу бачилося «сучасним та прогресивним» на противагу радянському зразку історіописання.

У есе «Культурна відсталість і економічна відсталість. Як горизонтальна історія мистецтва може вирішувати соціально-економічні проблеми?» Жером Базен розглядає підхід горизонтальної історії мистецтва як можливість перегляду усталених наративів у економічній історії, у яких центри є винятково «багатими», а кризи, які існували у той же час, залишаються непоміченими. У тексті «Свобода самовираження та свобода мистецтва в перспективі горизонтальної історії мистецтва» Якуб Дабровський окреслив суперечність між горизонтальною історією мистецтва та ідеєю абсолютної свободи художнього вираження. Цю ж проблему досліджував і П. Пьотровський. Свобода, на думку Я. Дабровського, постає втіленням універсального наративу. Дослідник розмірковує над можливістю встановлення «підходу міжкультурного діалогу» на основі «горизонталізації західного підходу до свободи вираження поглядів».

Найціннішими є есе третього та четвертого розділу. Їхні автори запропонували критику та пропозиції вдосконалення концепції. Водночас у більшості розділів бракує аналітики. Автори вводять цитати П. Пьотровського з різних його робіт, повторюють відомі положення горизонтальної історії мистецтва, не узгоджують термінологію. Застосування підходу горизонтальної історії мистецтва дає змогу відмовитися від центр-периферійного погляду на історію мистецтва та переглянути її незалежно від мистецтва центрів.

Список джерел та літератури

- ЛОЖКІНА, А., 2019, *Перманентна революція. Мистецтво України XX – поч. XXI ст.* Київ: ArtHuss.
- СКЛЯРЕНКО, Г., 2010, Імпресіонізм в українському живописі. Особливості інтерпретації художнього досвіду, *Мистецтвознавство України*, 11, 16-22.

- ЧЕРВОНІК, О., 2018, Арсенальний модернізм. *Korydor/журнал про сучасну культуру*. Available from: <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/arsenalnyi-modernizm.html> [Accessed: 17th November 2022].
- ТЛОСТАНОВА, М., 2009, *Деколоніальні гендерні епістемології*. Москва: ООО «ИПЦ «Маска».
- CHUKHROV, K., 2021, On the Interception of Contemporary Culture by Post-Socialist Governments. Available from: <https://youtu.be/5B00ZdFaBBM> [Accessed: 17th November 2022].
- JAKUBOWSKA, A., & RADOMSKA, M. (Eds.), 2022, *Horizontal art history and beyond: Revising peripheral critical practices*. Routledge Taylor & Francis Group.
- PIOTROWSKI, P., 1998, Framing Central Europe, *Moscow Art Magazine*, 22, 55–66.
- PIOTROWSKI, P., 1998, *W strone nowej geografii artystycznej [Towards a New Geography of Art]*, *Magazyn Sztuki XIX*, No. 3, pp. 76–99.
- PIOTROWSKI, P., 1999, Rámování středni Evropy [Framing Central Europe], *Umélec*, 4, 34–35.
- PIOTROWSKI, P., 2009, *In the shadow of Yalta: Art and the Avant-Garde in Eastern Europe. 1945–1989*. London: Reaktion Books Ltd.
- PIOTROWSKI, P., 2009, Toward a Horizontal History of the European Avant-Garde, *Berlin: De Gruyter*, 49–58.
- PIOTROWSKI, P., 2012, *Agoraphilia. Art and democracy in post-communist Europe*. London: Reaktion.
- PIOTROWSKI, P., 2016, *Globalne ujęcie sztuki Europy Wschodniej [A Global Approach to the Art of Eastern Europe]*. Poznań: Rebis
- PIOTROWSKI, P., 2008, On the Spatial Turn, or Horizontal Art History, *Umění/Art*, LVI(5), 378–383.
- RAMPLEY, M., 2021, Networks, Horizons, Centres and Hierarchies: On the Challenges of Writing on Modernism in Central Europe, *Umění/Art*, LXIX (2), 145–235.

References:

- LOZHKINA, A., 2019, *Permanentna revoliutsiia. Mystetstvo Ukrainy XX - poch. XXI st* [Permanent Revolution: Art in Ukraine, the 20th to the Early 21st Century]. Kyiv: ArtHuss.
- SKLIARENKO, H., 2010, Impresionizm v ukrainskomu zhyvopysi. Osoblyvosti interpretatsii khudozhnogo dosvidu [Impressionism in Ukrainian painting. Features of interpretation of artistic experience], *Mystetstvoznavstvo of Ukraine*, 11, 16–22.
- CHERVONYK, O., 2018, Arsenalni modernizm [Arsenal modernism]. *Korydor/zhurnal pro suchasnu kulturu*. Available from: <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/arsenalnyi-modernizm.html> [Accessed: 17th November 2022].
- TLOSTANOVA, M., 2009, *Dekolonyalne hendernye epystemology [Decolonial gender epistemologies]*. Moscow: ООО «YPTs «Маска».
- CHUKHROV, K., 2021, On the Interception of Contemporary Culture by Post-Socialist Governments. Available from: <https://youtu.be/5B00ZdFaBBM> [Accessed: 17th November 2022].
- JAKUBOWSKA, A., & RADOMSKA, M. (Eds.), 2022, *Horizontal art history and beyond: Revising peripheral critical practices*. Routledge Taylor & Francis Group.
- PIOTROWSKI, P., 1998, Framing Central Europe, *Moscow Art Magazine*, 22, 55–66.
- PIOTROWSKI, P., 1998, *W strone nowej geografii artystycznej [Towards a New Geography of Art]*, *Magazyn Sztuki*, 19:3, 76–99.
- PIOTROWSKI, P., 1999, Rámování středni Evropy [Framing Central Europe], *Umélec*, 4, 34–35.
- PIOTROWSKI, P., 2009, *In the shadow of Yalta: Art and the Avant-Garde in Eastern Europe. 1945–1989*. London: Reaktion Books Ltd.
- PIOTROWSKI, P., 2009, Toward a Horizontal History of the European Avant-Garde, *Berlin: De Gruyter*, 49–58.

PIOTROWSKI, P., 2012, *Agoraphilia. Art and democracy in post-communist Europe*. London: Reaktion.

PIOTROWSKI, P., 2016, *Globalne ujęcie sztuki Europy Wschodniej [A Global Approach to the Art of Eastern Europe]*. Poznań: Rebis.

PIOTROWSKI, P., 2008, On the Spatial Turn, or Horizontal Art History, *Umění/Art*, LVI(5), 378-383.

RAMPLEY, M., 2021, Networks, Horizons, Centres and Hierarchies: On the Challenges of Writing on Modernism in Central Europe, *Umění/Art*, LXIX (2), 145-235.

Горизонтальна історія мистецтва: проблеми і перспективи концепції Пьотра Пьотровського

У книжці 2022 р. «Горизонтальна історія мистецтв та за її межами: перегляд периферійних критичних практик» колектив авторів розглядає концепцію горизонтальної історії мистецтва сформульовану у 2005-2009 рр. П. Пьотровським, польським істориком сучасного мистецтва Центрально—Східної Європи. Концепція горизонтальної історії мистецтва, на відміну від вертикальної, передбачає дослідження історії мистецтв незалежно від канонів центрів.

Горизонтальна історія мистецтв — це, згідно з П. Пьотровським, інша парадигма написання історії мистецтва Центрально-Східної Європи. Згідно з нею, мистецтво регіону не аналізується у ієрархії/вертикалі центр-периферія. Горизонтальна історія, запозичуючи деякі позиції з постколоніальної теорії, наближається до деколоніального повороту, оскільки згідно з нею, має бути вироблена інша парадигма виробництва знання про мистецтво Центрально-Східної Європи. Націоналізм та національну історію розглянуто як головні перешкоди горизонтальності. Методи, застосовані західною теорією, за допомогою яких здійснюється дослідження мистецтва цього регіону, також слідпереглянути. Уписування історії мистецтва Центрально-Східної Європи в універсальний (а насправді, західний) канон П. Пьотровський критикує. Книга 2022 р. «Горизонтальна історія мистецтв та за її межами: перегляд периферійних критичних практик» складена з чотирьох розділів, які мають розглянути практику горизонтальності (демократія, локалізація), виклики та внутрішні суперечності концепту, та альтернативи горизонтальній історії.

Авторка рецензії окреслила альтернативи горизонтальної історії (матеріальний аналіз як метод горизонтальної історії мистецтва, латеральність та цифровий підхід до історії мистецтв) та можливості використання горизонтальної історії в інших дисциплінах, запропоновані дослідниками книги. Застосування підходу горизонтальної історії мистецтв має потенціал звільнити історію українського мистецтва від домінування центру (Заходу, Росії) та виробити іншу парадигму написання історії мистецтв Східної Європи.

Ключові слова: горизонтальна історія мистецтв, постколоніалізм, деколоніальність, націоналізм, Пьотр Пьотровський, матеріальний аналіз.

Nataliia Biriuk, MA student, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2655-9809>

Наталія Бірюк, студентка магістратури, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Received: 03-12-2022

Advance Access Published: December, 2022